

מזמור ד': בְּנֵי אִישׁ מְצִיקִים לְאִמּוֹנָתוֹ שֶׁל הַמְשׁוֹרֵר

מבנה המזמור וחלוקתו

במזמור זה דוד מתפלל לה', הוא מוכיח את "בְּנֵי אִישׁ" וקורא להם לתקן את מעשיהם ושמח על עזרת ה'.

- **ב: תפילה בצר – פתיח:** דוד מבקש מה' שישמע תפלתו; מהניסוח "בְּצַר הִרְחַבְתָּ לִי" מסתבר שתפלתו נענתה לפחות חלקית, אך מאידך הוא ממשיך לבקש על העתיד – "בְּקִרְאֵי עֲנִי... חֲנֻנִי וְשִׁמְעֵ תְּפִלְתִּי". בכך הפסוק מתקשר לשני חלקי המזמור (ראו בהמשך). הניסוחים "עֲנִי – חֲנֻנִי" הם לשון נופל על לשון.
- **ג-ו: פנייה אל בְּנֵי אִישׁ לתקן את מעשיהם –** לאורך פסוקים אלה המשורר מנסה באופן הדרגתי לחנך ולהחזיר למוטב את "בְּנֵי אִישׁ", אשר נקראים כך "בעבור גבהות לבם" (ראב"ע): תחילה הוא מוכיח אותם על מעשיהם הרעים (ג), אך בטוח שהם לא יצליחו לפגוע בו מתוך ביטחון בכך שה' דואג לחסידי ושומע את תפלתם (ד). בעקבות כך המשורר מדבר אל לבם של אותם הרשעים, כדי שיתבוננו במעשיהם בהיותם על משכבם וימנעו להבא מחטאיהם (ה), ובכך יוכלו לדבוק בצדקת ה' ולבטוח בו (ו).
- **ז-ט: הודאה לה' על שפע הברכות (ז-ט) –** האויבים לא הצליחו לשבור את המשורר (ז), אשר מודה עכשיו בשמחת לב על ברכות ה' (ח), ומתוך כך בא לידי שלום ורוגע בסוף המזמור עקב הושבתו לְבָטַח בְּיַד ה' (ט).

קשרים פנימיים בתוך המזמור

חלקי המזמור מתכתבים באופן משמעותי ועמוק זה עם זה על ידי חזרות על אותם ניסוחים (ראו בתרשים "קשרים בתוך המזמור"):

בפתיח (ב) המשורר ביקש שה' ישמע בקראו אליו, ומול הרשעים הוא מצהיר בביטחון שאכן ה' שומע אותו (ד): השורשים "קר-א-שמ"ע" חוזרים בסדר כיאסטי: "בְּקִרְאֵי עֲנִי אֱלֹהֵי צְדָקִי ... חֲנֻנִי וְשִׁמְעֵ תְּפִלְתִּי" (ב) – "ה' שִׁמְעֵ בְּקִרְאֵי אֱלֹהֵי" (ד). אם בפתיח המשורר פונה בתפלתו אל "אֱלֹהֵי צְדָקִי" באופן אישי (ב), הרי בהמשך הוא מבקש להחזיר גם את הרשעים למוטב ומזמין גם אותם לזבוח לה' ולבטוח בו: "זָבְחוּ זִבְחֵי צְדָק וּבְטַחוּ אֵל ה'" (ו).

בחלק השני (ג-ו) המשורר פונה אל "בְּנֵי אִישׁ" ומבקש להחזירם באופן הדרגתי למוטב, כאשר בחלק האחרון (ז-ט) הוא מודה לה' שהרשעים לא הצליחו לשבור אותו (ח) והוא שמח על כל טוב והשפע מה'. במקום דבריהם של אויבים "רְבִיבִים" נגדו (ז) המשורר מרגיש עכשיו שמחה על השפע הרב מברכת ה' עליו "מֵעַתָּה דִּגְנָם וְתִירוֹשָׁם רְבִי" (ח).

בהודאתו לה' המשורר חוזר על אותם ארבעה ניסוחים שנמצאים בפנייתו לרשעים באותו סדר: "רְגִזוּ וְאֵל תְּחַטְּאוּ אִמְרוּ בְּלִבְבְּכֶם עַל מַשְׁכְּבְּכֶם וְדַמּוּ ... וּבְטַחוּ אֵל ה'" (ה-ו) – "רְבִיבִים אִמְרִים מִי יִרְאֲנוּ טוֹב... נִתְּתָה שְׂמֵחָה בְּלִבֵּי ... בְּשִׁלּוֹם יַחְדָּו אֲשַׁכְּבָה וְאִישׁוֹן כִּי אֶתָּה ה' לְבָדָד לְבָטַח תּוֹשִׁיבֵנִי" (ח-ט). תופעה ספרותית מעניינת זו משקפת חווייה דתית ופסיכולוגית עמוקה: החזרת הרשעים למוטב (ג-ו) היא היסוד לברכת ה', אשר מביאה למשורר את אור ה', שמחה ורוגע (ז-ט). דווקא ההתמודדות הקשה אך המוצלחת עם אויבים מביאה למשורר תוספת ברכה וקרבת ה' מיוחדת.¹

שני חלקי המזמור מתארים חוויית שונות ולכאורה מנוגדות, אך המשורר יודע לשלב אותם באופן עמוק וקיומי. כבר בפתיח הניגוד בין בקשה והודאה בא לידי ביטוי: "בְּקִרְאֵי עֲנִי אֱלֹהֵי צְדָקִי בְּצַר הִרְחַבְתָּ לִי חֲנֻנִי וְשִׁמְעֵ תְּפִלְתִּי".²

¹ הרמב"ם ניסח את הקשר בין התמודדות דוד עם הרשעים ודביקות בתורה על פי פסוק בתהלים: "וכמה היה דוד המלך מצטער מן המינים ומן העכו"ם שהיו משיבין על החקים, וכל זמן שהיו רודפין אותו בתשובות השקר שעורכין לפי קוצר דעת האדם - היה מוסיף דביקות בתורה, שנאמר 'טְפְלוּ עָלַי שְׂקָר זִדִּים - אֲנִי בְּכָל לַב אֶצַּר פְּקוּדֵיךָ' (תהלים קי"ט, ט) (רמב"ם הל' מעילה ח, ח).

² הביטוי בְּצַר הִרְחַבְתָּ לִי פורש על ידי רש"י על העבר ולפי רד"ק כבקשה לעתיד, כאומר: אנא הרחב לי בעת צרה זו. לפי הפירוש המוצע, שניהם צודקים!

קיימים קשרים לשוניים רבים בין מזמור ד' לקודמו, כפי שעולה מהשוואה בטבלה הבאה:

מזמור ד'	מזמור ג'
(א) לְמִנְצַח בְּנֵינֹת מִזְמוֹר לְדָוִד: (ב) בְּקִרְאֵי עֲנֵנִי אֱלֹהֵי צְדָקִי בְּצַר הֲרַחֲבֵת לִי חֲנֻנִי וְשִׁמְעֵת תְּפִלָּתִי: (ג) בְּנֵי אִישׁ עַד מָה כְבוֹדִי לְכִלְמָה תִּתְּאָהְבוּ רֵיק תִּבְקְשׁוּ כִזָּב סֵלָה: (ד) וְדַעְנוּ כִּי הַפִּלָּה ה' חֲסִיד לֹא ה' יִשְׁמַע בְּקִרְאֵי אֲלוֹי: (ה) רְגָזוּ וְאֵל תְּחַטְּאוּ אִמְרוּ בְלִבְבְּכֶם עַל מִשְׁכַּבְּכֶם וְדַמּוּ סֵלָה: (ו) זָבָחוּ זְבָחֵי צְדָק וּבִטְחוּ אֵל ה': (ז) רַבִּים אֱמָרִים מִי יִרְאֲנוּ טוֹב נֶסֶה עֲלֵינוּ אֹר פְּנִיד ה': (ח) נִתְּתָה שְׂמֵחָה בְלִבִּי מֵעַת דָּגְנָם וְתִירוֹשָׁם רַבּוּ: (ט) בְּשָׁלוֹם יַחְדָּו אֲשַׁכְּבָה וְאִישׁוֹ כִּי אֶתָּה ה' לְבָדָד לְבִטַח תוֹשִׁיבֵנִי:	(א) מִזְמוֹר לְדָוִד בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אֲבִשְׁלוֹם בְּנוֹ: (ב) ה' מָה רַבּוּ צְרֵי רַבִּים קָמִים עָלַי: (ג) רַבִּים אֱמָרִים לְנַפְשִׁי אֵין יְשׁוּעָתָה לֹא בְאֱלֹהִים סֵלָה: (ד) וְאֶתָּה ה' מִגֹּן בְּעַדִּי כְבוֹדִי וּמְרִים רֵאשִׁי: (ה) קוֹלִי אֵל ה' אֶקְרָא וַיַּעֲנֵנִי מֵהַר קָדְשׁוֹ סֵלָה: (ו) אָנִי שֹׁכֵבִי וְאִישׁוֹנָה הִקְצֹוֹתִי כִּי ה' יִסְמְכֵנִי: (ז) לֹא אִירָא מִרַבּוֹת עִם אֲשֶׁר סָבִיב שְׁתוּ עָלַי: (ח) קוֹמָה ה' הוֹשִׁיעֵנִי אֱלֹהֵי כִּי הִפִּיתָ אֶת כָּל אִיבֵי לְחֵי שְׁנֵי רַשָּׁעִים שִׁבְרָתָ: (ט) לֹא הִישׁוּעָה עַל עַמְּךָ בְּרַכְתָּךְ סֵלָה:

*

כל אחד משני הצירופים "רבים אמרים", "שכ"ב-איש" מופיע רק בשני מזמורים אלה בכל המקרא, וכמו כן יש להם שדה סמנטי משותף. בכך מקבילות אלה מחברות את שני המזמורים ומלמדות מסרים חשובים אשר עולים מתוך הרצף שלהם: **במזמור ג'** דוד מתמודד עם רשעים המאיימים קיומית על חייו; דוד מבקש את ישועת ה' והצלתו מדי הרשעים, וה' אכן מושיע אותו מידי סכנה זו – "שְׁנֵי רַשָּׁעִים שִׁבְרָתָ" (ג', ח). הכותרת מחברת את המזמור לחוויה הטראומטית הגדולה בחיי דוד: "מִזְמוֹר לְדָוִד בְּבָרְחוֹ מִפְּנֵי אֲבִשְׁלוֹם בְּנוֹ" (ג', א).

לאחר ההצלה (מזמור ג') תפילת דוד **במזמור ד'** מתקדמת ומתעדכנת: אין כאן רק הצלה מידי הרשעים כפי שמתואר במזמור ג': "שְׁנֵי רַשָּׁעִים שִׁבְרָתָ" עם בשורת הישועה לעם ישראל: עכשיו המחבר עוסק גם בתיקון המעשים של "בְּנֵי אִישׁ",³ הוא פותח איתם בשיח חינוך ומוסרי כדי להחזירם למוטב, ולבסוף הוא מזמין אותם לזבוח זְבָחֵי צְדָק וּ**לְבִטּוּחַ** בה' (ו), כשם שהוא פונה אל אֱלֹהֵי צְדָקִי (ב) וזוכה לשבת לְבִטּוּחַ (ט). חינוך הרשעים והדרכתם אל עבודת ה' גורמים למשורר לשמחה בלב, לשלום, לרוגע ולקרבת ה', כי הפיכת הרשעים לשותפים בעבודת ה' היא אכן הישג נפלא.⁴

כמה מושגים משנים את משמעותם לאורך שני המזמורים: אם המילים: "אָנִי שֹׁכֵבִי וְאִישׁוֹנָה" מתארות תחילה הגנה מהאויבים (ג', ו-ז), הרי במזמור ד' אותן המילים "אֲשַׁכְּבָה וְאִישׁוֹ" משקפות רוגע מתוך שמחה ושלום על הדרכת ה' אותו לְבִטּוּחַ (ד', ט). המושגים "רַבּוּ – צַר" נהפכים מצרה לברכה: "ה' מָה רַבּוּ צְרֵי" (ג', ב) – "בְּלִבִּי מֵעַת דָּגְנָם וְתִירוֹשָׁם רַבּוּ" (ד', ח), ועל כך המשורר מודה בפתיחת מזמור ד': "בְּצַר – הֲרַחֲבֵת לִי".

הרצף בין מזמורי הפתיח (א-ב') ושני המזמורים ג'-ד'

האיום מצד הרשעים והצלת ה' את המשורר מידיהם במזמור ג' עובר לתוכחה ולהחזרתם למוטב במזמור ד'. תהליך משמעותי זה מתואר כבר במזמור ב' (ראו שם בפירושו). מזמור ב' מתאר בפתיחתו את איום הרשעים על ה' ועל משיחו בלשון "רֵיק": "לְמָה רְגָזוּ גוֹיִם וְלֵאמֹר יִהְיֶה רֵיק" (ב', א), כאשר לאחר הסרת האיום מהם (ח-ט) המשורר מבקש להדריך אותם לעבודת ה' (ב', י-יא). בדומה גם מזמור ג' מתאר את ההצלה מהאויבים, כאשר במזמור ד' המשורר פונה ישירות אל הרשעים ופותח איתם דיון באותו לשון: "רֵיק תִּבְקְשׁוּ" (ד', ג), כדי להחזירם למוטב ולהזמין אותם לעבודת ה' (ד', ו).

³ פרשנים שונים פירשו את המינוח 'בְּנֵי אִישׁ' באופן הקשרי על סמך המזמור הקודם המתאר את בריחת דוד מאבשלום. ראב"ע, רד"ק ועוד פירשו שהכוונה לעוזרי אבשלום; החיד"א בפירושו 'חומת אנך' פירש על דרך הדרש שהגימטריה של 'בני איש' זהה לשם לגמטריא של השם 'אבשלם' בכתוב חסר (בספר שמואל השם 'אבשלם' מופיע לעיתים בכתוב חסר).

⁴ אהבת השונא והפיכתו לאוהב מנוסחת באופן קולע במאמר חז"ל הבא: "איזהו גבור שבגבורים... מי שעושה שונאו אוהבו" (אבות דר"נ פכ"ג).

אם המזמורים א'-ב' מציגים את ערכי היסוד כפתיח בראש כל ספר תהלים בלי ייחוס לְדָוִד, הרי המזמורים הבאים המיוחסים לְדָוִד ממשיכים את אותם התהליכים, ובכך קיים רצף רעיוני לאורך ארבעת המזמורים (ראו גם בתרשים הגדול ???).

קשרים עם ספרים אחרים במקרא

המקבילות הבאות מחברות את חווייתו האישית של המשורר לרקע הלאומי ההיסטורי של עם ישראל:

שמות ט', ד:	מזמור ד', ד
* וְהַפְלֵה ה' בֵּין מִקְנֵה יִשְׂרָאֵל וּבֵין מִקְנֵה מִצְרַיִם וְלֹא יָמוּת מִכָּל לִבְנֵי יִשְׂרָאֵל דָּבָר:	וְדַעוּ כִּי הַפְלֵה ה' חֲסִיד לֹו ה' יִשְׁמַע בְּקִרְאֵי אֱלֹוֹ:

הצלתו האישית של המשורר מנוסחת באותו ניסוח כמו הצלת עם ישראל במצרים במכת דבר. בכך המשורר מזדהה עם סיפור יציאת מצרים על פי הכלל "בְּכָל דּוֹר וְדוֹר חֵיב אָדָם לְרֹאוֹת אֶת עֲצָמוֹ כְּאִלּוֹ הוּא יֵצֵא מִמִּצְרַיִם" (משנה פסחים י', ה). הודאתו של דוד לה' על השפע ששם בחלקו נעזרת בלשונות של ברכת הכוהנים ושל ברכת משה את בני ישראל לפני מותו:

במדבר ו', כה-כו	מזמור ד', ב.ז-ט
* יֵאָר ה' פְּנִינֹו אֱלֹוֹהֵי יִחְוָהּ . יִשָּׂא ה' פְּנִינֹו אֱלֹוֹהֵי יִשְׁשׁ לָךְ שְׁלוֹם.	חַנּוּנִי ... אֹוֹר פְּנִיךָ ה' ... בְּשְׁלוֹם יִחְדּוּ אֲשַׁכְּבָה וְאִישׁוֹן...
דברים ל"ג, כח	מזמור ד', ח-ט
* וַיִּשְׁכֵּן יִשְׂרָאֵל בְּטַח בְּדָוֹד עַיִן יַעֲקֹב אֶל אֶרֶץ דְּגֵן וְתִירוֹשׁ אֵף שְׁמִי וַעֲרַפּוּ טַל:	נְתַתָּה שְׂמֵחָה בְּלִבִּי מֵעַתָּה דְּגָנִים וְתִירוֹשׁ רְבוּ: בְּשְׁלוֹם יִחְדּוּ אֲשַׁכְּבָה וְאִישׁוֹן כִּי אֶתָּה ה' לְבַדָּד לְבַטַּח תוֹשִׁיבֵנִי:

ברכת כוהנים מתארת את השגחתו המיוחדת של ה' על ישראל וברכתו להם. התורה חותמת בברכת משה את בני ישראל לפני מותו (דברים ל"ג, א). בהודאתו בסוף המזמור המשורר משלב הן את ברכת כוהנים והן את סוף ברכתו של משה, כאשר שילוב של לשונות אלה מופיע רק במקומות אלה במקרא.⁵ השילוב בטח-בדד מופיע המקרא רק בברכת משה ובמזמורינו, והקרבה בינו לשילוב של דגן-תירוש המופיע בשני המקומות מחזק אף יותר את הזיקה שבינם. בהודאתו האישית בסוף המזמור המשורר חש שזכה בברכות הכלליות שקיבל עם ישראל מפי הכוהנים ומפיו של משה!

קשרים אלה מראים שמזמורנו משלב את המשמעות הלאומית לצד המסר האישי למשורר הפרטי, וכך עולה מפורשות מפסוק ט בחתימת מזמור ג' (ראו דיון שם). דוד מייצג את עם ישראל המייחלים לברכת ה' – "כל פרשה שאמר דוד בספר תהלים – כנגד עצמו אמרה וכנגד כל ישראל" (מדרש תהלים כ"ד). הצלתו האישית של המשורר מנוסחת בכוונה באותם לשונות של התורה המתארות את הצלת ישראל וברכת ה' לעם ישראל כולו, כי המשורר מזדהה עם עם ישראל ועם תורתו.

??? לשלב ??? צ"ע.

דברים ל"ג, יט	תהלים ד', ו	תהלים נ"א, כא
* עֲמִים הָרַק יִקְרָאוּ שֵׁם יִזְבְּחוּ זְבַחֵי צִדְקָה כִּי שָׁפַע יָמִים יִינְקוּ וְשִׁפְנֵי טְמוּנֵי חוֹל:	זְבַחוּ זְבַחֵי צִדְקָה וּבִטְחוּ אֵל ה':	אֲז תַחֲפֹץ זְבַחֵי צִדְקָה עוֹלָה וְכָלִיל אֲז יַעֲלוּ עַל מִזְבְּחֶךָ פְּרִים:

??? קריאת שמע על המיטה ???

⁵ גם מזמור א' ומזמור ג' משלבים את הפסוק האחרון של ברכת משה: "אֲשַׁרְיֶךָ יִשְׂרָאֵל מִי כְמוֹךָ עִם נוֹשַׁע בַּה' מִגֵּן עֲרֹךְךָ ... " (דברים ל"ג, כט).